

MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUMU KAPSAMINDA İBN FÛREK'İN TEFSİRİ

Osman BODUR*

Öz

Tefsîr ilminin en önemli konularından birisini müteşâbih âyetlerin anlaşılması ve yorumlanması teşkil etmektedir. Kalam ilminin önemli simalarından olan İbn Fûrek, kaleme almış olduğu tefsîrinde müteşâbih âyetlerin te'vîline önem vermiş, seleften farklı bir yol izleyerek te'vîlci yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle müteşâbih hadîslerin yorumuna dair kaleme aldığı *Müşkilü'l-hadîs* ve *beyânuh* adlı eserinde âyet ve hadîslerde yer alan müteşâbih ifâdelere, belirli ilke ve prensipler çerçevesinde yorumlar getirme hedefinde olan İbn Fûrek'in tefsîrindeki metodunun müstakil irdelenmesi, müteşâbih âyetler hakkındaki görüşlerinin bilinmesi, önem arz etmektedir. Öte yandan İbn Fûrek'in kelâmî problemlerin tartışıldığı bir dönemde hayat sürmesi, bu devrin problemlerine çözümler üretme hedefinde olması konunun önemini bir hayli artırmaktadır. Bu sebeple makalemizde öncelikle İbn Fûrek'in hayatına ve tefsirine kısaca temas edilmiş, sonrasında ise müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında dikkat çeken Selef, Müşebbihe-Mücessime, Mutezile ve Halefîni yaklaşımlarına değinilmiştir. Makalenin son bölümünde ise bu dörtlü tasnifte Halef âlimlerinin çerçevesine dâhil olan, yani müteşâbih âyet ve hadîslerin belirli ilke ve prensiplerle yorumlanması gerektiği görüşünü savunan İbn Fûrek'in müteşâbih âyetlere yaklaşımı tefsîrinin elimizdeki matbû nüshalarından istifâde edilmek sûretiyle işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müteşâbih, Te'vîl, İbn Fûrek

Tafseer of Ibn Furek Concerning Allegorical Verses

Abstract

Understanding and interpretation of allegorical verses are regarded as one of the most significant topics in Quranic Exegesis. Ibn Furek, one of prominent scholars in science of Kalam, has given importance on interpretation of allegorical verses in his Tafseer, and he has embraced an interpretive method which is a different one from the traditional approach. In particular, it is essential to understand his thoughts on interpretation of allegorical verses, and to examine method of Ibn Furek's Tafseer discretely, *Mushkilü'l-hadith* ve *bayanuh*, in which he has striven to provide commentaries within the scope of certain tenets and principles. Moreover, the time period in which he lived has witnessed to major problems of Kalam. Ibn Furek is a scholar who experienced those problems and sought solutions for the problems. This increases importance of the topic I deal with in this paper.

The article consists of four parts. Biography of Ibn Furek and a brief examination of his tafseer takes place within the first two parts of this study. Then, I point to approaches of some scholars who draw attention to allegorical verses, including a few scholars from salaf (the predecessor), khalaf (the successor), and some figures from Mutazila, Mucessima and Mushabbiha. Views of Ibn Furek on allegorical verses which are in line with those of the predecessor scholars are presented in the last part of the article. I have drawn on extant Tafseer of Ibn Furek so as to lay out his views in the last part of this study.

Key Words: Allegorical, Ibn Furak, ta'wil

---

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Giriş

Bilindiği üzere İslamın en temel kaynağı Kur'an'dır. Bu ilahi kelimeler kolaylıkla anlaşılabilen muhkem esasları ihtiva ettiği gibi, anlamı itibariyle kapalılık arzeden, anlaşılmasında bir takım zorluklar bulunan müteşâbih beyanları da kapsamaktadır. Kur'an'ın mesajının doğru anlaşılmasında ve sonraki devirlerde salim bir şekilde intikal ettirilmesinde ilk dönemlerden itibaren yazılan tefsirlerin rolü çok büyüktür. Zira bu tefsirler, anlaşılması zor olan bir takım müteşâbih âyetler konusunda oldukça yararlı ve faydalı bilgiler ihtiva etmektedirler. Yani, gerek tefsir gerekse hadis ilminin en zor kısmını aklen anlaşılmasında bir takım güçlükler bulunan müteşâbih naslar teşkil etmektedir. Bu sebeple, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh* adlı eseriyle, müteşâbih hadislerin te'vili hususunda önemli bir konuma sahip olan İbn Fûrek'in Kur'an tefsirinde müteşâbih âyetleri yorumlama metodunun tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Öncelikle İbn Fûrek'in kısaca hayatı hakkında bilgi vererek konuya başlamak istiyoruz.

1. İbn Fûrek'in (ö.406/1015) Hayatı

İslami ilimlerin hemen hepsinde önemli bir konumda bulunan İbn Fûrek'in 330 (941) tarihinde İsfahan'da dünyaya geldiği nakledilmektedir.¹ Erken yaşta ilmi gayretleriyle dikkat çeken İbn Fûrek, öncelikle Şâfiî fikhını okumuş, daha sonra hocasından "*Haceru'l-esved Allah'ın sağ elidir.*" hadîsini yorumlamasını rica etmiş, tatmin edici bir cevap alamayınca kelimeler ilmine yönelmiş ve İmam Eş'ârî'nin (ö.324/936) talebelerinden Eş'ârî kelamını tahsil etmiştir.² Bu sebeple İbn Fûrek, hayatının büyük kısmını kelâmî problemleri çözmeye adanmış ve haklı olarak Zehebî'nin de dikkat çektiği gibi kelimacıların şeyhi ve lideri konumuna yükselmiştir.³ İbn Fûrek'in yetiştirmiş olduğu en meşhur talebeleri arasında sûfi bir kimliğe sahip olan Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî (ö.465/1072) ve Ebû Bekir el-Beyhakî'yi (ö. 458/1066) sayabiliriz.⁴

Ömrü boyunca Ehl-i sünnet akîdesinin savunuculuğu yapan İbn Fûrek,⁵ ömrünün son senelerinde gittiği Gazne'de Sultan Mahmut'un (ö.421/1030) huzurunda bölgede yaşayan Kerrâmîlerle uzun süre tartışmıştır. Nîsâbûr'a dönerken yolda bu sapık mezhebe tabi olan kimseler tarafından zehirlenmiş

-
- 1 İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ibni'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır, IV, 272.
  - 2 İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, Beyrut, Âlemü'l-kütüb 1985, Mukaddime, s. 21.
  - 3 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Hüseyin Es'ad, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, XVII, 214, 216.
  - 4 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 272.
  - 5 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 272.

ve büyük ihtimalle bu zehirin etkisiyle hicri 406 senesinde vefat etmiştir. Cenazesi Nîsâbûr'a taşınmış ve Hire şehrine defnedilmiştir.⁶

Kaynaklarda nakledildiğine göre onun 120 civarında eseri vardır. En meşhur eserleri arasında Ebû Hânîfe'ye ait olan *el-Âlim ve'l-Müte'allim* adlı eserin şerhi,⁷ İmam Eş'ârî'nin görüşlerini derlediği *Mücerredü Makâlâtî's-şeyh Ebî'l-Hasen el-Eş'ârî*,⁸ müteşâbih hadîslerin te'vîlini içeren *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh* adlı eserleri saymak mümkündür.⁹

Tefsîr ilmiyle alakalı en önemli eseri ise, makalemizde konu ettiğimiz *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* adlı eseridir. Şimdi de bu eserin kısaca genel özelliklerinden söz etmek istiyoruz.

2. İbn Fûrek'in Tefsîri'nin Genel Özellikleri

Kelami kimliğiyle daha ziyade bilinen İbn Fûrek'in tefsîr ilmindeki yeri ve konumunu göstermesi açısından yazmış olduğu tefsîrinin önemi büyüktür. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, İbn Fûrek'in tefsîrinin baştan sona yapılmış bir baskısını tespit edememiş olsak da Suûdi Arabistan'da hizmet veren Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde yapılan dört akademik çalışma kapsamında Müminûn Sûresi'nden başlayıp sonuna kadar olan yazma nüshası matbû hale getirilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla akademik çalışmalar sayesinde matbû hâle getirilen İbn Fûrek'in *Tefsîr*'inin bu kısmı, üçüncü cild olmaktadır. Yani onun tefsîrinin ilk iki cildi kayıptır. Çünkü İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshanın ilk sayfasına "İbn Fûrek'in Tefsîr'inin Üçüncü Cildi" şeklinde bir not düşülmüştür¹⁰ ve nüsha ise Müminûn sûresi ile Nâs sûresi arasını kapsamaktadır. Biz çalışmamızda söz konusu matbû nüshalardan istifâde etmekle birlikte, yazma nüshayı da gözden geçirmeyi ihmal etmedik.

Değişik isimlerle yayıma hazırlanan İbn Fûrek'in tefsîri üzerine yapılan akademik çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Tefsîru İbn Fûrek, (Müminûn Sûresi- Secde Sûresi)*, thk: Abdü'l-Kadir Bindevî, Suûdiyye: Câmiâtü Ümmi'l-kura, 2009/1430.

6 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 272.

7 İbn Fûrek, *Şerhu'l-âlim ve'l-müte'allim*, thk. Ahmed Abdülkerim es-Sâyih, Tevfik Ali Vehbe, Kâhire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2009/1430.

8 İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtî's-şeyh Ebî'l-Hasen el-Eş'ârî*, thk. Daniel Gımarêt, Beyrut: Dâru'l-maşrik, 1987.

9 İbn Fûrek'e isnad edilen eserlerin listesini görmek için, Bkz. Ali Öge, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Kömen Yay., Konya, 2011, s. 40-56; Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 495.

10 İstanbul Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan bu nüsha 231 varaktan oluşmaktadır. Bu eser gayet okunaklı ve düzenlidir. Bkz: Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no: 56.

2. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)* thk: Atf b. Kâmil b. Salih, Suudiyye: Camiatü Ümmi'l-kura.
3. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (Fussilet Süresi- Kâf Süresi)*, thk: Muhsin b. Avid b. Aydete el-Harisi, Suudiyye: Camiatü Ümmi'l-kura.
4. *Tefsîrû İbn Fûrek, (Nuh Süresi- Nâs Süresi)* thk: Süheyme Binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed, Suûdiyye: Camiatü Ümmi'l-kura, 2009/1430.

İbn Fûrek'in tefsîrinde istifade ettiği başlıca kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî Ferrâ'nın (ö.207/822) *Meâni'l-Kur'ân'ı*, Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö.209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân'ı*, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân'ı*, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî'nin (ö.310/923) *Câmü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân'ı*, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl Zeccâc'ın (ö.311/923) *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*.¹¹

İbn Fûrek'in Tefsîr'ini orijinal kılan özelliklerin en başında onun, tefsîr geleneğinde daha önce benzeri görülmeyen bir metod olan soru cevap yöntemine göre ayetleri tefsîr etmesi gelir. İbn Fûrek, ilk olarak ayeti zikretmekte daha sonra ayetle alakalı akla gelebilecek değişik soruları serd ettikten sonra, bu soruların cevabını vermeye gayret göstermektedir. Bu metodun ayetin anlamına ve yorumuna okuyucunun dikkat kesilmesi, sorular aracılığıyla konunun muhatabın zihninde iyice yerleşmesi gibi pek önemli faydalarının olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.¹² İbn Fûrek'in Tefsîr'inde dikkat çeken bir diğer nokta ise, onun Arap dilindeki kelimelerin luğavî farklarına temas etmesidir. Mesela o, benzer anlamda olsalar da el-Ekber ile el-A'zam,¹³ Rekûb ile Rukûb,¹⁴ Lev m ile Zem,¹⁵ Farz ile Vâcip¹⁶ ve Nasr ile Meûnet¹⁷ kelimeleri arasındaki anlamsal farklılığa işaret etmiş, kelimelerin bu tür anlamlarını bil-

11 İbn Fûrek'in istifade ettiği eserler bunlarla sınırlı değildir. Biz daha ziyade kullanılan ve ifade edilen kaynaklara işaret etmekle yetindik.

12 Daha fazla örnek için bkz. İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 273, 274.

13 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 121.

14 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 167.

15 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Müminûn Süresi, Secde Süresi)* s. 64,65.

16 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Müminûn Süresi, Secde Süresi)* s. 114.

17 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Sresi- Gâfir Süresi)*, s. 196.

meyi önemli bir zenginlik unsuru olarak görmüştür. Yine o, yer yer isrâîlî rivâyetleri kullanmaya,¹⁸ âyetlerde yer alan müphem kelimelerin açıklamasına¹⁹ ve kıraat farklılıklarına işaret etmeye özen göstermiştir.²⁰ Ayrıca onun âyetleri tefsîr ederken kullandığı argümanlarını ise âyet,²¹ hadîs,²² sahâbe ve tâbiûn kavli²³ şeklinde ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte o, âyetlerin izahında dilin kullanım alanlarından²⁴, sebab-i nüzûl ilminden²⁵ ve münâsebet ilminden de²⁶ azami istifade ederek, tefsîr ilminin önemli konularını dikkate alarak âyetleri tefsîr etmeye gayret göstermiştir. Tefsîr ilminin en önemli konularının başında gelen müteşâbih âyetlerin yorumu konusunda da te'vîl yöntemini benimsemiştir.²⁷

İbn Fûrek'in tefsîri, kendinden sonra kaleme alınan önemli bazı tefsîrlere de kaynaklık etmiştir. Endülüslü büyük müfessir İbn Atıyye,²⁸ Seâlibî,²⁹ İbn Kesîr,³⁰ ve Âlûsî³¹ gibi tefsîr ilminin önemli şahsiyetlerinin onun eserinden ve âyetlere getirmiş olduğu tevcihlerinden istifade etmeye önem vermeleri İbn Fûrek'in söz konusu eserinin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İbn Fûrek'in müteşâbih âyetlere yaklaşımına girmeden önce tarihi süreçte müteşâbih âyetlerle ilgili temel yaklaşımlara kısaca bir göz atmak istiyoruz.

18 İbn Fûrek'in Peygamberlerin ismetine zıt bilgiler içeren rivâyetleri nakledip, onlar hakkında hiçbir yorum yapmadığına dair örnekler için bkz. İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 220,226.

19 bkz. İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 117, 148.

20 bkz. İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 77, 92, 116, 144, 160, 251, 282.

21 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Fussilet Süresi- Kâf Süresi)*, s. 237-238.

22 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 159.

23 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 190; İbn Fûrek, *Tefsîr, (Müminûn Süresi, Secde Süresi)* s.98,101,106,115, 119,121,151;

24 Bkz, İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 116, 161, 164, 178, 259.

25 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 86. Ayrıca bkz. s. 93, 148.

26 İbn Fûrek, *Tefsîr, (Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi)*, s. 217.

27 Çalışmamızın ileriki kısımlarında bu konu üzerinde durulacaktır.

28 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422, I, 147, 218, 220, 373, 374, 399, 505,509, II, 518-519, III, 431,466,

29 Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî Seâlibî, *Tefsîru's-Seâlibî*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-mevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1997/1418. I, 38, 50, 52, 66, 226, 317, II, 95, IV,45.

30 Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5. Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiye, 1996/1416, I, 79.

31 Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlûsî, *Râhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y. V, 18, XV, 98, XXX, 45.

3.Müteşâbih Âyetlerin Yorumunda Temel Yaklaşımlar

Anlaşılmasında bir takım güçlükleri bünyesinde barındıran müteşâbih âyetlerin yorumu konusundaki yaklaşımları dörde taksim ederek kısaca incelemek mümkündür.

1.Sahâbe ve tâbiûndan müteşekkil selef uleması, müteşâbih nasları geldiği gibi kabul edip, keyfiyeti hakkında yorum yapmama hususunda ittifak etmişlerdir.³² Şâyet anlaşılması zor ve aklın idrak edemediği hususlar söz konusu olursa, onun bilgisini Allah'a havale etmek suretiyle yorumdan kaçınmışlardır.³³ Biraz daha açacak olursak, selef âlimlerinin müteşâbih naslar karşısındaki tutumunu, takdis, tasdik, acz-i itirâf, sükût, imsak, keff ve teslim şeklinde hulasa edilebiliriz. Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzîh etmeye takdîs, nakledilen haberlerin doğruluğuna şeksiz şüphesiz inanmaya tasdik, müteşâbih nasları anlama ve yorumlamada kendisini yetersiz ve bunların anlaşılmasının kendi görev ve mesuliyeti olmadığını hissetmek aczi itiraf, bu gibi naslar hakkında soru sormaktan kaçınmaya sükût, teşâbüh içeren âyetleri akli delillerden yola çıkarak te'vîl etmekten uzak durmaya imsak, kalbi zedeleyecek her türlü düşünce ve araştırmadan sakınmaya keff, ehli ma'rifetin müteşâbihât hakkındaki yorumlarına itimat etmeye ve onların görüş ve izahlarını yeterli görüp, onların görüşlerine tabi olmaya da teslim denegelmiştir.³⁴ Selefin bu yaklaşımını oldukça veciz özetleyen İmam Gazzâlî, teşâbüh özelliği taşıyan âyetlerin anlamını bilmenin vacip olmadığını, asıl vacip olanın gereksiz bir şekilde bu naslara dalıp onları yorumlamaktan kaçınmak olduğunu ifâde etmiştir.³⁵ Yine o, müteşâbih âyetleri gelişigüzel yorumlamaktan kaçınarak Allah Teâlâ'nın şanına uygun düşmeyen yorum ve telakkilerden uzak durmanın imanda derinliğe ermiş kimselerin şîârı olduğuna dikkat çekmiştir.³⁶ Selefin müteşâbih âyetler karşısındaki bu temel yaklaşımlarını, "nasları

32 Selefin müteşâbih ifâdeler karşısındaki metodunu görmek için bk. Mehmet Baktır, "Müttekaddimun Selefiye ve Metod Anlayışı" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII / 2, s.25-48, Aralık, Sivas 2004.

33 Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Muaz Târik b. İvâdullah b. Muhammed, Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422. II, 334.

34 Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an İlmî'l-kelam, Mecmuatü Resâilî'l-imâm el-Gazzâlî*, Beyrut: Dâru'l-fikr 2010, s. 301-302.

35 Gazzali, *İlcâmu'l-avâm*, s. 303.

36 Gazzali, *İlcâmu'l-avâm*, s. 303.

yoruma tâbi tutmadan geldiği gibi kabul etmek” şeklinde hulasa etmek mümkün olmakla birlikte³⁷ onların bu tutumlarını “bila keyfe” doktrini³⁸ veya “tevakuf mesleği” şeklinde nitelenmek de imkân dâhilindedir.³⁹

Selefin naslar karşısındaki bu tutumuna örnek vermek gerekirse, bir gün Ümmü Seleme Validemize istivânın mahiyeti ile ilgili soru sorulmuş, o da bu soruya “İstivâ vardır, ancak onu akl etmek zordur. Onun varlığını kabul etmek imandandır, olmadığını iddia etmek ise küfürdür.”⁴⁰ şeklinde cevap vermiştir. Ümmü Seleme'nin verdiği cevabın benzerine tâbiûn âlimlerinde de şahit olunmaktadır. İbn Şihâb ez-Zührî, “Allah peygamberine risâlet ve tebliğ vazifesi vermiş. Bize düşen ise teslim olmaktır.” diyerek naslar karşısındaki selefi tutuma dikkat çekmiştir.⁴¹ Mâlik b. Enes (ö.179/795), Allah'ın sıfatları hakkında konuşmanın bid'at olduğunu ifâde etmiş, çevresindekileri bundan sakındırmıştır.⁴² Abdu'r-rahman b. Mehdî, İmam Mâlik'in “Sahâbe ve tâbiûn diğer konular hakkında konuşmalarına rağmen, müteşâbih naslarla ilgili konuşmamışlardır. O halde bu naslar hakkında konuşmak batıldır.” dediğini aktarmıştır.⁴³ Ayrıca İmam Mâlik'in kendisine عَلَى الرَّحْمَنِ عَلَى الْعَرْشِ اِسْتَوَى âyetinde⁴⁴ geçen istivânın mahiyeti hakkında soru soran kimseye “İstivâ malum, keyfiyeti meçul, ona iman etmek vâcip, onun hakkında soru sormak ise bid'attir”⁴⁵ şeklinde cevap vermesi de selefin müteşâbih rivâyetler karşısındaki tutumunu adeta özetler mahiyettedir.⁴⁶

2. Müteşâbih âyetlerin yorumunda aşırı lafızcı bir yaklaşımı benimseyerek teşbih ve teccimi andıran yorumlar yapan fırkaların zuhûr ettiği de görülmektedir. Malum olduğu üzere teşbih fikrine dayalı itikâdi bir anlayış, eski Yunan

37 M.Hayri Kırbasoğlu, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları Ashâbu'l-hadîse Göre Allah'ın Sıfatları Meselesi*, Otto Yay, Ankara 2011. s.130.

38 Bu konuda yazılan makale için bkz, Binyamin Abrahamov, “Bi-Lâ Keyfe Doktrini ve İslam Kelâmındaki Temelleri” çev. Orhan Ş. Koloğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XI, sayı: 2, s. 213-226.

39 Metin Yurdağür, “Haberî Sıfatları Anlamada Metod” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1983, s. 255-257.

40 Ebü'l-Fazl Şehbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdu'r-rahmân b. Baz, Muhammed Fuâd Abdü'l-bâki, Muhibbüddîn el-Hafîb, Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe. XIII,406.

41 Hüseyin b. el-Mes'ud el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb Arnavût, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1403/1983. I,217.

42 el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I,217.

43 el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I, 217.

44 Taha, 20/5.

45 İbn Hacer, *Fethü'l-bâri*, XIII, 407; Ebü't-Tayyib Şemsu'l-hak Muhammed b. Emir Ali Azimâbâdi, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968/1388, XIII, 29.

46 Ayrıca bkz. Mehmet Baktır, “Mütekaddimun Selefiyye ve Düşünce Yapısı, *Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri*, 2004, s. 226-246.

dinlerinde ve bazı beşeri dinlerde varlığını göstermiştir. İslami nasların bir kısmında da teşbih ve tecsimi andıran ifadeler dikkatleri çekmektedir. Ancak İslam dinî, yeryüzündeki diğer dinlerin aksine müntesiplerini, böylesi bir yanlış itikattan muhafaza etmek için, tenzih ve tevhit akidesine çok önem vermiştir. Durum böyle olmakla birlikte, söz konusu bu İslami ilke ve prensipleri göz ardı ederek nasları ele alıp tahlil eden fırkaların olduğu da dikkatleri çekmektedir. Nitekim tenzih ilkesini görmezden gelerek, naslara anlam verme uğraşısı içerisine giren zümreler içerisinde en çok dikkat çekenler Mücessime, Müşebbihe ve Haşviyye fırkalarıdır. Bu grupların savunmuş oldukları görüşler Kur'an ve hadislerde haber verilen muhkem esaslardan haberdar İslam ümmeti tarafından kabul görmemiştir.⁴⁷ Öte yandan Müşebbihe ve Mücessime'nin zuhûr etmesini hazırlayan etkenlerden birisi olarak, bazı naslarda geçen "el, ayak, göz, gelme-gitme" gibi İslam içi birtakım dinamikleri zikretmek de mümkündür.⁴⁸ Zira İslam coğrafyasının genişlemesi ile değişik kültürlerin Müslümanların arasında yaygınlık kazanması, teşbih fikrinin yaygınlık kazanmasına sebep olmuş, neticede dil bilgisinden mahrum kimseler tarafından bu gibi nasların hakikatleri idrak edemeyerek, yanlış düşünce ve akımlar ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Teşbih fikrini çok erken dönemde dile getiren Muğire b. Sa'd el-İclî'nin (ö.119/737) "Allah Teâlâ sûret ve cisimdir. Arap harflerine benzer uzuvları vardır. Ayakları elif harfi gibi, gözleri ise ayn harfi gibidir." şeklindeki garip ve ilginç yorumu teşbih fikrinin ne derece basit bir ulûhiyet anlayışına sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁰

İşte bu fırkalar, nassı, zâhiri anlamı üzere yoruma tabi tutmuşlar, teşbih ve tecsimi andıran bir şekilde nasları ele alarak aşırıya kaçmışlardır.⁵¹ Evet, teşbihi bir dil kullanmaksızın Allah hakkında konuşmak oldukça zor gözükmektedir. Ancak katı bir antropoformizme saplanıldığında ciddi problemlerin ortaya çıkacağı da aşikârdır. Günlük dilde kullanılan kelimeleri ve harfleri olduğu gibi Allah hakkında düşünmek, ancak paganist toplumların tanrı telakkilerinde görülür.⁵² "Vahyi gönderen ile alıcı arasındaki ontolojik fark, alıcının görülme-yen, müşahede sınırlarına girmeyen bir alana davet edilmesi, kul-

47 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, ts., s. 22.

48 İrfan Abdü'l-hamid, *İslamda İtikadî Mezhepler*, (çev. Saim Yeprem) İstanbul 1981, s. 220.

49 Nuri Tuğlu, "Teşbih İfade Eden Rivâyetler Ve Ehli Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt:8 sayı: 21. s. 204.

50 Muhammed b. Abdî'l-kerim Ebî Bekir Ahmed eş-Şehristânî, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1404. I, 172.

51 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, Beyrut: Dâru Kütübî'l-ilmîye, 1405/1985, s. 40.

52 Nadim Macit, *Kur'ân'ın İnsan Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996. s. 114-126.

lanılan dilin görünenden görünmeyene doğru bir anlam göndermesi gibi hususlar dikkate alınmadığı zaman, lafızcılık tehlikesine düşüleceği açıktır.”⁵³ Teşbih ve tecsimi andıran bir metodla naslara yaklaşan bu fırkalara karşı, tarihi süreçte, başta Mutezile ve sonrasında daha tutarlı bir yolu benimseyen Halef âlimleri belirli ilke ve prensiplerle te'vîl metodunu geliştirme yolunu önemli bir çare olarak görmüşlerdir.

3. Müteşâbih ifâdelerin anlaşılmasında etkin bir rol oynayan bir diğer akım ise bu gibi nasları tevil eden fakat akla ayrı bir hususiyet kazandıran Mutezile'dir. Nasların anlaşılmasında aklın pek müstesna bir yerinin olduğu, dinin anlaşılmasında nakil ve aklın beraber düşünülmesi gerektiği Ehl-i Sünnet kelimcileri tarafından da dile getirilen bir husustur.⁵⁴ Ancak Mutezile inanç sistemi, Allah'ın kâinattaki hikmetinin akıl ile bilinebileceğini⁵⁵ve dünya hayatında kişiye en lazım olan hayati ihtiyacın akıl yürütme olduğu gibi noktalara temas ederek, akla Ehl-i Sünnet kelimcilerine nispetle aşırı vurguda bulunmuşlardır.⁵⁶ Mutezile'nin akla bu derece önem vermesi naslar karşısında inkârcı bir tutum sergilemelerine sebep olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı onlar, tevhit ilkelerinin gereği, Allah'ın zatından ayrı olarak bazı sıfatlar kabul etmenin, Allah için bir takım ortaklar kabul etmek manasına geleceğinden hareketle bazı müteşâbih sıfatların nefyi yoluna gitmişlerdir. Bu akımın ilk defa Ca'd b. Dirhem tarafından ortaya atıldığı, Cehm b. Safvân'ın da onun etkisinde kalarak aynı düşüncüyü yaydığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁷ Hicri II. asrın başlarında kelâmî konularla ciddi anlamda ilgilenen Cehm'in düşünce yapısına Allah'ın sıfatları ve varlığı konusunda Hint felsefesine bağlı, Sümenilerle yaptığı münazalar ciddi anlamda tesir etmiştir.⁵⁸ Ahmed b. Hanbel'in *er-Red ale'z-zenâdikâti ve'l-Cehmiye* adlı eserinde naklettiği bir rivâyete

53 Nadim Macit, *Kur'ân'ın İnsan Biçimci Dili*, s.125; İbrahim Çoşkun, "Teşbih İle Tenzih Arasında S. Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu" *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: III, sayı 1. Diyarbakır, 2001. s. 34.

54 Muhammed b. Muhammed Mâtûrîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970 İstanbul 1979, s.4.

55 Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed Hamîdullah, Dimaşk, 1964, II, 546.

56 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhît bi't-teklîf*, thk. Ömer es-Seyyid Azmî, Kahire, eş-Şeriketü'l-Mısriyye, ts, s. 28.

57 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak Muhammed b. Yahya İbn Mende, *er-Reddu ale'l-Cehmiye*, thk. Ali b. Muhammed Nâsir el-Fakîhî, Medine, 1982, Mukaddime, s. 5; Ayrıca bkz. İrfan Abdülhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler*, s.239; Metin Yurdagür, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sayı:1, s. 258-259.

58 Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *er-Red ale'z-zenâdikâti ve'l-Cehmiye*, thk. Muhammed Hüseyin Râşid, Kâhire: Matbaatü's-selefiyye, 1393. s.19; ayrıca bkz. İbn Muksad el-Abdelî, *Ashâbu't-te'vîlâti'l-fâsidedi el-kadîmeti ve'l-muâsıratı*, Kâhire: Dâru'l-hikmeti'l-islâmiyye, s. 289.

göre Horasan ehlinde olan Cehm, Sümenilerden bir grup insanla münazara-ya girmiş, onların “münazara yapalım hangimizin delilleri daha o güçlü olursa ona tabi olalım.” şeklindeki tekliflerine kulak asarak münazara meclislerine katılmış, neticede Cehm, onların “*Sen tek bir ilahın varlığından bahsediyorsun.? Gördün mü hiç onu? İştittin mi kelimanı?*” şeklindeki soruları karşısında hayrette kalmış ve onlardan duyduğu sapık fikirlerle hareket eder hale düşmüştür.⁵⁹ Bu hayret neticesinde Cehm’in kırk gün namaz kılmayı terk ettiği rivâyet edilmiştir.⁶⁰ Bu tesirin neticesinde Kur’an ve sünnette yer alan Allah’ın zatı ile ilgili sıfatlarını nefyetmek için, âyetleri indî bir şekilde te’vîl, hadîsleri de inkâr yoluna gitmiştir. Örneğin kelam sıfatının Allah’a izâfe edilmesinin doğru olmadığına kâil olan bu düşünce sistemine göre, Allah’ın Hz. Musa ile konuşması bir varlıkta ses çıkartması ve bunu Hz. Musa’ya duyurması şeklinde olmuştur.⁶¹

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, düşünce yapısı itibariyle akla oldukça önem veren bu fırkanın müteşâbih naslar hakkındaki tutumunda ise inanç doktrinini olarak benimsedikleri beş ilkenin tesirini açık bir şekilde görmek mümkündür. Özellikle müteşâbih nasların yorumunda tevhid ilkesine getirdikleri yorum önem arz etmektedir. Mutezile, bu anlayışlarının gereği Allah’ın zatından ayrı bir takım sıfatlar kabul etmenin ona bazı şeyleri ortak koşmak anlamına geleceği iddiasından hareketle ilahi sıfatları nefy yolunu tercih etmişlerdir.⁶² Yani Mutezile, savunmuş oldukları görüşlerin asıl kaynağının İslam dışı olmasına hiç aldırmaz etmemiş, fakat akılları, tercih etmiş oldukları görüşlerin âyetler ile mutabakâtını onaylıyor ise o görüşü tereddüt etmeden kabul etmişlerdir. Bunun en bariz sebebi ise felsefenin, Mutezile’nin kalbine, aklın dini ahkâma hâkim olduğu inancını yerleştirmesidir.⁶³ Nitekim Mutezilî âlim Câhız’ın “Akıl Allah’ın insanlar nezdindeki vekilidir.” şeklindeki ifâdesi de⁶⁴ mezhebin, akla nasıl bir yetkinlik kazandırdığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte Mutezile’nin İslamî nasların anlaşılmasında akla verdiği önemin bütünüyle anlamsız olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Onların Allah’ın varlığını ispatlamada akli ölçüleri

59 Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale’z-zenâdikati ve’l-Cehmiye*, s. 19-20.

60 Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale’z-zenâdikati ve’l-Cehmiye*, s. 20.

61 Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale’z-zenâdikati ve’l-Cehmiye*, s. 34.

62 Ali Budak, “Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Te’vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî’nin Esâsû’t-takdîs Adlı Eseri” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, c. 10, sayı: 19. s. 43.

63 Talat Koçyiğit, “Cehmiye (Mutezile) de Akılcılık,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1968, Cilt: XVI, s.109.

64 Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *et-Terbî ve’t-Tedvîr*, (Resâilü’l-Câhız içinde) nşr. Abdü’s-selâm Muhammed Harun, Kâhire, Mektebetü’l-hancî, III, 58.

esas almaları tevhid ve tenzih prensibini korumaları açısından dikkate değerdir. Nitekim Mutezile, Allah'ın dışında kadîm bir hay veya semî sıfatı bulunsaydı, Allah'ın zâtından başka kadîm varlıkların kabûlünü netice vereceğinden bunun doğru olmadığı görüşündedir.⁶⁵

4.Halef uleması tarafından müteşâbih hadîslerin anlaşılmasında kullanılan en yaygın metod te'vîl kuramıdır. "Zira te'vîl, akli bir metod olarak, ulûhiyete yakışmayacak tasavvurları zihinden uzaklaştırmak maksadı ile kendilerinden önce gelmiş âlimlerce de uygulanmış, vahiy ile sabit olmuş dinî akideler ile aklın muktezası arasında yaklaştırıcı, bağdaştırıcı bir yöntemdir."⁶⁶ Yani te'vîl sayesinde Kur'an ve hadîslerdeki bazı ifâdelerin asli anlamlarının dışında taşımış oldukları yan anlama yönlendirilmesi, İslam'ın ruhuna ve iletmek istediği mesaja ters olmadığı müddetçe, zihinsel ve düşünsel anlamda gelişmeye katkıda bulunmuş, bunun da ötesinde naslar karşısında ileri sürülen yanlış fikirlerin önüne geçilmesinde belirleyici rol oynamıştır.⁶⁷

Âyet ve hadîslerde zikredilen pek çok lafzın literal anlamı itibariyle anlaşılması halinde, Allah Teâlâ'ya cismâniyet atfeden bir yapıda olmaları, bu haliyle anlaşılmaları durumunda Allah Teâlâ hakkında sonradanlık gibi tevhit ve tenzih anlayışına uygun düşmeyen bir durumu netice vermeleri sebebiyle, te'vîl kaçınılmaz bir realite olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁸ Ayrıca, itikâdî esasların yanı sıra lafza tesir edici pek çok âmilin olduğu teklifi hükümlerde de te'vîl, oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Dinî hükümlerin itikâd esaslarına uygun bir şekilde anlaşılması, yine amele dair fikhî hükümlerin te'vîl yardımı ile yoruma tabi tutulması, sağlıklı bir din anlayışı için kaçınılmaz bir durum olarak görülmüştür.⁶⁹

Bu münasebetle ifade etmemiz gerekir ki halefin yani müteşâbih âyetlerin yorumunu önemseyen âlimlerin başında İbn Fûrek gelmektedir. Biz de bir sonraki bölümde İbn Fûrek'in yorumlarından hareketle müteşâbih âyetlere getirilen farklı te'vîl ve yorumlara temas etmiş olacağız.

65 Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 68-69.

66 Metin Yurdağr, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod" s. 263.

67 Hüseyin Doğan, *İlk Dönem İslam Kelamcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te'vîl Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010, s. 181.

68 Ramazan Altıntaş, "Haşviyenin Doğuşu Ve Kelami Görüşleri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. Sayı, Sivas, 1999, s. 225-227.

69 Muhammed Edib Sâlih, *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 4. Baskı, 1993, I, 376-377.

4. İbn Fûrek'in Müteşâbih Âyetleri Te'vîli

İbn Fûrek, bir Eş'ari kelamcısı olarak, müteşâbih âyetlerin akli ve nakli bilgilerden istifade edilerek te'vîl edilmesi gerektiği görüşündedir. Nitekim onun müteşâbih âyet ve hadîsleri beraberce zikredip te'vîl ettiği *Müşkilü'l-hadîs ve beyanuh* adlı eseri bu konuda oldukça önemli bilgiler vermektedir. İbn Fûrek söz konusu bu eserinin Mukaddimesi'nde müteşâbih ifâdelerin anlaşılması ve yorumlanmasında belirli ilke ve prensiplerden söz etmiştir. Bu prensipleri, Allah'ın her türlü tecezzi ve inkisamdan münezzeh olması, mahlûkata benzetmekten Allah'ı nefy etmesi⁷⁰ ve müteşâbih ifâdelerin tek bir anlama gelen kelime gruplarından olmayıp, müşterek yapıda olanlarını tespit edip ona göre yorumlar getirmesi şeklinde hulasa edebiliriz.⁷¹ İbn Fûrek zikrettiği bu usûlî prensiplerin bilinmesi halinde müteşâbih nasların anlaşılmasının daha kolay olacağını vurgulamıştır.⁷² Onun zikrettiği bu hususlar arasında özellikle "Allah'ın her türlü tecezzî ve inkisamdan hâli olması" şeklinde ifâde edebileceğimiz ilke ve prensibe önem vermesi, onun tenzih ve tevhid ilkesini koruma gayesi taşıdığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Daha açık ifâde etmek gerekirse, İbn Fûrek'in Allah hakkında yanlış bir şey söyleme endişesinden ötürü tefvîz ve tevakkuf mesleğini benimseyen selef âlimlerinden farklı olarak, te'vîlci yaklaşımı benimsemesi, özde İslami tevhid ve tenzih ilkesini koruma amacıyla bulunduğu selef düşünce ile aynı istikamette olduğunu göstermektedir. Yani selef, "yanlış bir şey söyleme", halef de "rivayetlerin zahiren yorumlandığında tevhide zıt bir şekilde anlaşılması" gibi muhtemel endişelerinden ötürü, her biri tenzih ilkesini koruma adına maruf olan metodlarını geliştirmişlerdir. Selefın naslar karşısında tevakkuf mesleğini benimseyerek, te'vîlden uzak durmasının altında yatan en önemli sebep, tenzih ilkesini, yani Allah'ın aşkını ihlal etme, onun hakkında yanlış bir şey söyleme endişesi oluşturmaktadır. Öte yandan İbn Fûrek'in içinde bulunduğu halef âlimleri ise nasların zahiri üzere bırakılmaları halinde, Allah'ın insanların sahip olduğu el, ayak vs. uzuvlara sahip olduğu şeklinde yanlış anlamanın doğuracağı uygunsuz anlamlardan, bir anlamda tenzih dü-

70 İbn Fûrek'in bu değerlendirmeleri, *Müşkil* adlı eserinin başka bir yayını evi tarafından yapılan baskısında yer almaktadır. Bu nüshayı tahkik eden muhakkik, diğer bazı yazma nüshalar ile eldeki mevcut nüshaların mukayesesi neticesinde bazı bilgilerin eksik olduğunu fark ettiğini, bu sebeple bu eserin yeniden basmaya niyet ettiğini vurgulamıştır. Biz de diğer baskıda olmayan mukaddime nevindeki bilgileri, bu eserden istifade etmek suretiyle aktarmayı uygun gördük. (bkz. İbn Fûrek, *Kitâbu müşkilü'l-hadîs ev Te'vîlü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, thk. Danyâl Cîmâret, Dimaşk, 2005, Mukaddime, s. 8.)

71 İbn Fûrek, *Kitâbu müşkilü'l-hadîs ev Te'vîlü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, Mukaddime, s. 10.

72 İbn Fûrek, *Kitâbu müşkilü'l-hadîs ev Te'vîlü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, Mukaddime, s. 10.

şüncesinin ihmal edilmesi endişesinden dolayı nasların te'vîlini zaruri görmüş ve nasları bu kapsamda yoruma tabi tutmayı önemli bir misyon kabul etmiştir.⁷³

Bu anlamda İbn Fûrek, müteşâbih ifâdelerin bütünüyle bilinemez olmadığını, aksine akli -nakli bir takım delillerden hareketle anlaşılabilir olduğu görüşünü savunmaktadır. Müteşâbihlerin tevhidin aslına zıt olmamak şartı ile dildeki değişik kullanımlardan istifade edilerek, sahih bir anlam ifade etmesi durumunda te'vîlinin mümkün olduğu görüşünü ifade etmiştir.⁷⁴ Ayrıca İbn Fûrek, “müteşâbihatın te'vîlini Allah ve ilimde derinliği olan kimselerden başkası bilemez” âyetini⁷⁵ yorumlarken şu önemli noktaya dikkat çekmiştir: “İlimde derinliği ulaşmış kimseler, müteşâbihat bilirler, hatta onu tasdik edip, inanmış oldukları bu müteşâbihin ifade ettiği anlamın sıhhatini itiraf ederler.”⁷⁶ İbn Fûrek'in bu izahının oldukça önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Zira müteşâbihatın anlamını bilmek son derece önemli olmakla birlikte, bu türlü nasları yanlış anlama ya da yanlış yorumlama ihtimali bulunan kimselere karşı, dildeki verileri kullanmak ve değişik nakli bilgilerden yardım almak suretiyle, te'vîl etmenin de oldukça önemli bir boşluğu doldurduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu noktaya özellikle vurguda bulunan İbn Fûrek'e göre, âyetlerde yer alan müteşâbih ifadelerin belirli ölçüler içerisinde te'vîl edilmesinden daha da öte, hadîslerde yer alan müteşâbih hakikatlerin bile te'vîl edilmesi zarûridir.⁷⁷

Açıkça görüldüğü üzere İbn Fûrek, müteşâbih âyetleri te'vîl etme cihetine giderek, selevin tevakkuf mesleğinden farklı bir yol izlemiştir. İbn Fûrek'in müteşâbih âyetlere getirmiş olduğu te'vîl ve yorumları tefsîrinden hareketle aşağıdaki tasnifle incelemek istiyoruz.

4.1.Allah'ın Gelmesi/Meci

Kur'an-ı Kerim'de bazı âyetlerde Allah'ın gelmesinden haber verilerek şöyle buyrulmuştur: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ “Onlar (İslama girmeyenler) Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle kendilerine gelivermesine ve işlerini bitirivermesini mi bekliyorlar.”⁷⁸ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا “Rabbın geldiği (Câe Rabbuke) meleklerde saf saf indiği zaman...”⁷⁹

Görüldüğü gibi, bu âyetlerde Allah Teâlâ'ya “gelmek” anlamına gelen “itayan” ve “meci” kelimeleri zıfede edilmiş, bunun hakiki anlamı itibariyle kabul

73 Fahreddin Râzî, *Esâsu't-takdîs*, s. 109; ayrıca bk. İmam Gazzâli, *İlcâmu'l-avâm*, s. 310,311.

74 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuh*, s. 422.

75 Âli İmrân, 3/7.

76 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuh*, s. 422-423.

77 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuh*, s. 211.

78 Bakara, 2/210.

79 Fecr, 89/22.

edilmesi ise tevhid ve tenzih ilkesine aykırı kabul edilmiştir. İbn Fûrek, “Rabbin Gelmesi” ile kast edilen anlamın bizzat Allah’ın zatı olmadığını, bu ifade ile Allah’ın büyük ve azametli âyetlerinin gelmesinin murad edildiğini ifade etmiştir. O günün dehşetli ve azametli olduğunu ifade etme adına bu şekilde bir kullanımın tercih edildiğini ifade eden İbn Fûrek, âyet-i kerime’de zikredilen “جاء” “câe” fiilinin ظَهَرَ “zahera” (ortaya çıkma) anlamına gelebileceğine de dikkat çekmiştir. Bu anlamda âyetin te’vîli “bir zaruret olarak kıyamet günü Allah’ın marifeti veya âyetleri zahir olduğu vakit...” şeklinde olmaktadır.⁸⁰

4.2.Allah’a Vech/Yüz İzafe Edilmesi

Kur’ân’da tam dokuz yerde “Allah’ın vechi” ibaresi geçmektedir. “Vech” kelimesinin, Arap dilinde yaygın olarak kullanılan anlamı “yüz” demektir. Bu anlamıyla Zât-ı Ulûhiyete nispet edilmesi teccim ve teşbih ihtimalini çağırıştırıldığından “vech” kelimesinin dil kurallarına uygunluk arz ederek te’vîl edilmesi zaruri görülmüştür. İbn Fûrek, “Allah’ın vechi” ifâdesiyle kasd edilen asıl anlamın “Allah’ın zâtı” olduğunu, ondan başka hiçbir şeyin ebedi olmadığına bu şekilde işaret edildiğini söylemiştir. Ayrıca bu kelimenin, Allah’ın rızası için yapılan her türlü amel anlamında da kullanılmış olması ihtimaline temas eden İbn Fûrek, ancak Allah rızası için yapılan amellerin insana bir fayda vereceğini vurgulamıştır. Öte yandan İbn Fûrek, bu âyet ile hüküm verme yetkisinin sadece Allah’a mahsus olduğunun vurgulandığını ifâde etmiştir.⁸¹

4.3.Allah’a ‘Ayn/Göz İzafe Edilmesi

Bazı âyetlerde Allah Teâlâ’ya “‘ayn” kelimesi izafe edilmiştir. Ancak “el-‘ayn” kelimesi göz anlamında kullanılmış olsa da müşterek bir yapısı olması itibarıyla çok değişik anlamlara gelen bir kelimedir. Burada yeri gelmişken İbn Fûrek’in müteşâbih ifâdelerin yorumunda müşterek anlamı olan kelimelerin tespit edilmesinin, bu şekildeki nasları doğru anlama ve yorumlama da önemli bir yerinin olduğuna dair görüşlerine dikkat çekmek gerekmektedir.⁸² Buna göre İbn Fûrek, müteşâbih ifâdelerin müşterek anlama gelen kelime gruplarının tespit edilip, onlar arasından Allah’ın zâtına ve sıfatlarına en uygun gelen anlamın tercih edilmesini önemli bir ilke olarak görmektedir. Mesela, üzerinden durulan “‘ayn” kelimesinin, Arap dilinde sadece bir anlama gelen kelime gruplarından olmadığını ifâde eden İbn Fûrek, kelimenin bu zenginliğinin bilinmesi halinde, teşbih ve teccime kâil olanların kelimelerine

80 İbn Fûrek, *Tefsir, (Nuh Sûresi –Fecr Sûresi)*, s. 218.

81 İbn Fûrek, *Tefsir, (Müminûn Sûresi- Secde Sûresi)* s. 375; İbn Fûrek, *Tefsir, (Nuh Sûresi- Nas Sûresi)* s. 233.

82 İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadîs ve beyânüh*, s. 262; Ayrıca bk. Fahreddin Râzî, *Esâsü’t-takdîs*, s.157-159

benzer ifâdelerin muhafaza olunacağına vurguda bulunmuştur.⁸³ Ayrıca, “‘ayn” kelimesinin Allah Teâlâ’ya izafe edilmesi durumunda Zat-ı Ulûhiyete en münasip anlamın verilmesi gerektiğinde şüphe yoktur. Mesela, Kur’an-ı Kerim’de geçen *تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ* “O kadri bilinmemiş değerli insana, bir mükâfat olarak gemi, Bizim inâyetimiz altında akıp gidiyordu.”⁸⁴ ve *وَاضْبُرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ* “Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. Namaza kalktığında Rabbini hamd ile tenzih et.” gibi⁸⁵ âyetlerde de “‘ayn” kelimesinin “himâye ve koruyup gözetmek” anlamlarında kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Bu açıdan İbn Fûrek, tenzih ve tevhit anlayışına zıt bir anlam vermemek kaydıyla, bu gibi âyetlerin te’vîl edilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre Allah’a izafe edilen “‘ayn kelimesi”, himaye etmek, gözetim altına almak ve korumak gibi manaları kapsamaktadır.⁸⁶ Ayrıca İbn Fûrek, *فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا* “Ona bizim gözetimimiz altında gemi yapmasını ferman ettik.” âyetinde⁸⁷ Allah’a izâfe edilen ‘ayn’ın çoğulu olan a’yûn kelimesini tefsîr ederken bunun iki vecihte yorumlanabileceğini ifade etmiştir: 1- Mahlûkatın hadiseyi müşâhede ettiği gibi Allah’ın da bu olaya şahit olması. 2- Allah’ın evliyâ kulları ile meleklerin Resûl-i Ekrem’i koruyup, muhafaza edeceklerinin kasd edilmiş olması.⁸⁸

4.4. Allah’a Kabza/Avuç İsnad Edilmesi

Âyet ve hadîslerde Allah Teâlâ’ya kabza/avuç kelimesi izafe edilmiştir. Nitekim *يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَمِيعًا فَتَبَضُّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “Yeryüzü Allah’ın kabzasındadır.”⁸⁹ âyetinde bu anlamda bir kullanım müşâhede edilmektedir. İbn Fûrek, âyette zikredilen “kabza” kelimesini “Yeryüzü Allah’ın kudreti altındadır.” şeklinde te’vîl etmiştir. Her şeye mâlik ve tek hâkimiyet sahibi Allah Teâlâ, adeta avucunda bir şeyi sıkıca tutan kimse misali, yeryüzünü avucunda tutmakta, orada olup biten her şeyden haberdar olmaktadır. Nasıl ki, bir beldenin ya da kasabanın valinin kabzasında olması, hüküm ve iktidar cihetiyledir. Aynı şekilde

83 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadîs ve beyânuh*, s. 257-262; İbn Fûrek’in özellikle müteşâbih hadîslerin anlaşılmasında pek önemli ilke ve prensiplere dikkat çektiği *Müşkil* adlı eserinde, kelimenin müşterek anlamından hareketle pekçok âyet ve hadîsi te’vîl ettiği görülmektedir. Makalemizin sınırlarını aşmamak için sadece konuya işâret etmekle yetinmek istiyoruz.

84 Kamer, 54/14.

85 Tûr, 52/48.

86 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadîs ve beyânuh*, s.261-262.

87 Müminûn, 23/27.

88 İbn Fûrek, *Tefsir*, (Müminûn Sûresi- Secde Sûresi) s. 83; Ayrıca bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadîs ve beyânuh*, s.257-262.

89 Zümer, 39/67.

kâinata olan her şeyin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğu bu şekilde vurgulanmış olmaktadır.⁹⁰ Öte yandan İbn Fûrek âyette zikredilen "kabza" kelimesinin mansub okunacağına dair bir görüş de nakletmiştir.⁹¹

4.5. Allah'a Yed/El İzafe Edilmesi

Kur'an-ı Kerim'de göklerin dürülü olarak Allah'ın sağ elinin (bi yeminihi) içinde olduğu haber verilmiştir.⁹² Âyetin metninde yer alan yemin kelimesinin ilk anlamı sağ el anlamına gelmekte olup, bu anlamıyla Allah Teâlâ hakkında kullanılması caiz görülmemiştir. Bu münasebetle İbn Fûrek, âyette yer alan "yemin" kelimesinin, Allah'ın her şeyi yapmaya kadir olması ve tek hâkimiyet sahibi olduğunu vurgulu bir şekilde ifade etmek için kullanılmış olmasına dikkat çekmiştir. Öte yandan, "yemin" kelimesinin "kuvvet" anlamında olduğuna dair de bir görüş serdedilmiştir. Buna göre âyetin te'vîli, semâvât Allah'ın gücü ve kuvveti sebebiyle dürülü bir halde durmaktadır şeklinde olmaktadır. Ayrıca İbn Fûrek, bir görüşe göre "yemin" kelimesine kase anlamı verildiğine dikkat çekmiştir. Bu durumda âyetin te'vîli, "Allah Teâlâ, yaratmış olduğu semâvâtı bir gün düreceğine ve onu fani kılacağına dair kase me bulunmuştur." şeklinde ifade etmek mümkündür.⁹³

Ayrıca Fetih Sûresinde, biat yapan kimselerin durumundan haber verilirken "Allah'ın yed'ileli onların ellerinin üstündedir."⁹⁴ şeklinde müteşâbih bir âyet dikkatleri çekmektedir. İbn Fûrek, söz konusu âyeti şu şekilde te'vîl etmiştir: 1- Bu biatte Allah'ın akdi, onların akdinden daha güçlüdür. Çünkü onlar, aslında bu biatı yaparken Allah Teâlâ ile biat yapmış olmaktadırlar. 2- Allah'ın bu dinin yücelmesi uğrunda Peygamberine olan desteği, nusreti, sizin ona yapmış olduğunuz destek ve yardımdan çok üstündür. Allah'ın sizin yardımınıza ihtiyacı yoktur.⁹⁵ İbn Fûrek, bu âyetin yorumu ile ilgili diğer bir te'vîlde "yed" kelimesini, "Allah'ın kullarına nasip etmiş olduğu hidâyete karşılık minnet etmesi" şeklinde yorumlamıştır. Bu kapsamda âyetin te'vîli şu şekilde olmaktadır: "Sizin itaat etmenizin, Allaha kulluk etmenizin çok çok üstünde Allah'ın size hidâyete nasip etmesi ve sizi doğru yolda sabit kılması vardır."⁹⁶

90 İbn Fûrek, *Tefsir, (Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)* s.290.

91 İbn Fûrek, *Tefsir, (Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)* s. 292.

92 İlgili kelimenin geçtiği âyetin aslı şu şekildedir: وَالسَّمَاوَاتِ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ bk. Zümer, 39/67

93 İbn Fûrek, *Tefsir, (Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)* s. 292.

94 Fetih, 48/10.

95 İbn Fûrek, *Tefsir, (Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi)* s. 336.

96 İbn Fûrek, *Tefsir, (Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi)* s.337.

4.6.Allah'a Nûr Denilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'ya "nûr" kelimesi izâfe edilmiştir. Mesela, *وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا* "Mahşer yeri rabbinin nûru ile aydınlık olur." âyetinde⁹⁷ bunun örneğini görmek mümkündür. Yine başka bir âyet-i kerime'de ise *اللَّهُ نُورٌ وَالسَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ* "Allah, semâvâtın ve yerin nûrudur."⁹⁸ buyrulmak suretiyle, bu hususa işaret edilmiştir. Âyetlerde ifade edildiği şekliyle "nûr" kelimesini gözle görülür bir nesne olarak telakki edip, Allah Teâlâ'ya bu anlamı izafe etmek sakıncalı görülmüştür. Nitekim başka bir âyet-i kerime'de de "Allah'ın nûrları yaratan" olduğunun haber verilmesi de bunu teyit etmektedir.⁹⁹ İbn Fûrek ise tefsirinde Allaha izafe edilen "nûr" kelimesini, hakiki anlamından başka bir anlama tevcih ederek "Rabbinin adaleti" şeklinde te'vîl etmiştir. Buna göre, mahşer gününde hesabın kitabın görüleceği anda, Allah'ın adaleti ve adaletle kulları arasında hükmetmesi sebebiyle her şey aydınlık olacak, gizli kapaklı hiçbir şey kalmayacaktır.¹⁰⁰ Ayrıca İbn Fûrek başka bir âyette ifade edilen "Allah'ın semâvât ve yerin nûru" olmasını ise iki türlü yorumlamıştır: 1- Allah'ın semâvât ve yer ehlinin yegâne hidâyet kaynağı olması ve onları doğru yola çıkarması. 2- Allah'ın semâvâtı aydınlatması, nûrlandırması. Yerin ise semânın yıldızlarından güneşinden ve ayından istifade etmek suretiyle aydınlık olması.¹⁰¹

4.7.Allah'ın İstivâ Etmesi

Pek çok âyet-i kerime'de Allah'ın semâ ve arşa istivâ etmesinden haber verilmiştir. İstiva kelimesinin literal anlamda dikkat çeken ilk anlamı "oturmak, kurulmak" şeklindedir. Bu anlamıyla Zat-ı Ulûhiyet hakkında kullanmak sakıncalıdır. Ancak bu kelimenin ilk anlamının dışında "ist'ila etmek, iktidar sahibi olmak, bir işe yönelmek, bir işi amaç edinmek, düzelmeye, düzene girme" vs. pek çok değişik anlamı vardır ve bu kullanımların dilde çeşitli örnekleri hatta şiiirden delilleri bile mevcuttur.¹⁰² İbn Fûrek'te dildeki bu zenginlikten istifade ederek, "istivâ" kelimesini şu şekilde yorumlamıştır: "Allah'ın semâya istivâ etmesinden murad, Allah'ın henüz duman halinde bulunan semâ ve yeryüzü hariç onun dışındaki her şeyi yaratmasıdır. Daha sonra Allah Teâlâ, tabaka halinde semâları da yaratmıştır." Ayrıca İbn Fûrek, "istivâ" kelimesi ile Allah'ın semâya yönelip, onu yaratmayı düzene koymayı murat etmesinin de kâsd edilmiş olabileceği ihtimaline dikkat çekmiştir. Ona göre

97 Zümer, 39/69.

98 Nûr, 24/35.

99 En'âm, 6/1.

100 İbn Fûrek, *Tefsir, (Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)* s. 292.

101 İbn Fûrek, *Tefsir, (Müminûn Sûresi- Secde Sûresi)* s.144.

102 İstivâ kelimesi ile ilgili bilgiler için bk. Sabri Yılmaz, *Kelamda Te'vîl Sorunu*, Araştırma Yay., Ankara 2009, s.91.

“istivâ” kelimesinin en temel anlamları “kasd etmek yönelmek ve düzeltmek” şeklindedir. Öte yandan İbn Fûrek, bazı âlimlerin “istivâ” kelimesinin Allah’ın fiili sıfatlarından bazılarının ise zâtî sıfatlarından kabul ettiklerine de işaret etmiştir. İstivâ’yı Allah’ın zâtî sıfatlarından kabul edenlere göre ise âyetin te’vîli, “Allah ilk olarak yarattığı her şeyden üstün olan uluv sıfatıyla önce istivâ etti, daha sonra da semâya yönelerek, onu düzene koydu.” şeklinde olmaktadır.¹⁰³

4.8.Allah’ın Âhirette Görülmesi

Allah’ın âhirette görüleceği yani ru’yetullâh konusu İslam düşüncesinde üzerinde pek çok tartışmanın yapıldığı bir alan olarak dikkatleri çekmektedir. “O gün rablerine bakan terü taze (ışık saçan) yüzler vardır.”¹⁰⁴ âyet-i celîlesi’nde bu hususa sarıh bir şekilde işaret edilmiştir. Ayrıca, “İyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de ziyade vardır.” âyetinde geçen¹⁰⁵ “ziyâde” lafzı ile de ru’yetullâhın kasd edildiğine dikkat çekilmiştir. İbn Fûrek, Allah’ın âhirette nasıl görüleceğine çok temas etmeksizin ilgili âyeti, “Allah’ın görülmesi esnasında kalbe huzur ve mutluluk dolacak ve bu şerefe nail olan kimse şen şakrak olacaktır.” şeklinde te’vîl etmiştir. Ayrıca İbn Fûrek, رَبِّهَا نَاطِرَةٌ âyetinde geçen نَاطِرَةٌ kelimesiyle, insanın yüz kısmına dair bir kullanım olan görme eyleminin murad edildiğini ifade etmiştir. “İlâ” harf-i cerinin ise dilde “gözle görülür hususları” ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir.¹⁰⁶ O, bu gibi ifadeleriyle, “rû’yet”i “görme” anlamında değil de “ilim” olarak kabul edip yorumlayan Mutezile fırkasına cevap vermiş olmaktadır.

4.9.Allah’a Cenb/Yan İzafe Edilmesi

Kur’an’ı kerim’de dikkat çeken müteşâbih ifadelerden birisi de Allaha isnad edilen cenb/yan kelimesidir. وَأَتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بِغَتَّةٍ. *Farkında olmadan azab size gelmeden önce ‘Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi Allah’ın cenbinde/yanında işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Gerçekten ben alay edenlerden idim.” demesin.*” âyet-i kerimesinde¹⁰⁷ bunun misalini görmek mümkündür. Arap dilinde “cenb” kelimesi, yan, organ, taraf, cihet, yakın ve uzak gibi anlamlara gelmektedir ve bu anlamlardan hareketle te’vîl edilmeksizin Allah Teâlâ hakkında kullanılması, mekân ve cisim gibi hususları akla getirdiğinden kabul edilebilir değildir. Nitekim İbn Fûrek, “cenb” kelimesinin lugatte yaygın kullanımlarını bir kenara bırakarak, ilgili âyette

103 İbn Fûrek, *Tefsir*, (Fussilet Sûresi-Kaf Sûresi) s.137.

104 Kıyâme, 22-23

105 Yunus, 26.

106 İbn Fûrek, *Tefsir*, (Nûh Sûresi- Nâs Sûresi) s.98.

107 Zümer, 39/55-56.

geçen “cenb” kelimesine lazımı bir anlam vererek, “itaat” ve “emir” anlamında kullanılmış olduğuna dikkat çekmiştir. Yani, dünyada iken Allah’ın emirlerine boyun eğmeyen ve onun üzerine gerekli kaldığı sorumlulukları ifa etmeyen kulun ahiret âlemindeki durumu ve hüznü “cenb” kelimesi ile ifade edilmiştir. Çünkü kusur, ancak itaat ve emirde olur. Ayrıca İbn Fûrek, dilde “cenb” kelimesinin iş, emir anlamında kullanıldığına dair şu örneği zikrederek, yapılan te’vîlin dilden delilinin olmasını önemseydiğini göstermiştir. Buna göre Araplar *هَذَا صَغِيرٌ فِي جَنْبِ اللَّهِ* cümlesinde, “cenb” kelimesi “yan” anlamında değil, zikredilen hususun Allah katında pek kolay bir iş olduğunu imâ etmek için kullanılmaktadırlar. Yani onlar bu kullanımla “Bu Allah’ın işine göre küçük bir şeydir.” demek istemektedirler.¹⁰⁸

4.10. Allah’a Gazab/Öfke İzafe Edilmesi

Pek çok âyet-i kerime’de Allah’a gazap sıfatı izafe edilmiştir.¹⁰⁹ Beşeri bir duygu ve intikam hırsı kapsamında kullanılması muhtemel olan bu kelimenin, Hak Teâlâ hakkında bu çerçevede düşünülmesi, İslam düşünce sisteminin en önemli yanını teşkil eden tevhid ve tenzih akidesine aykırıdır. İbn Fûrek, Allah’a nispet edilen gazabullah, Allah’ın gazablanması/öfkelenmesi terkihini te’vîl ederken şunları söylemiştir: Allah onların gizliliklerini ortaya çıkardı, onları ahiret âleminde rezil rüsvay eyledi ve içlerinde gizlemiş oldukları nifakı iyice izhar etti.¹¹⁰ İbn Fûrek sonrası müteşâbih ifâdelerin anlaşılması ve yorumlanması adına önemli bir eser kaleme alan Fahreddin er-Râzî, konuyla ilgili âyet ve hadîslerin te’vîlinde külli bir kâideden söz etmiştir: “Hayâ gibi cisimlere/insanlara has olan sıfatlar, Allah için söz konusu olduğu zaman, o, nihâyâtı ağızla hamledilir, bidâyâtı ağızla değil. Bu gibi durumlardan murad, onun lâzimidir. Gadapta da aynı şey söz konusudur. Allah’ın “kızması” demek, kızdıklarına “azabı ulaştırması” demektir. Böyle sıfatlarda mebd’e değil, nihâyete bakmak gerekir. Bu genel bir kanundur.”¹¹¹ Râzî’nin bu ifâdeleri benzeri ifâdelerin anlaşılmasında da önemli bir ölçü olarak dikkat çekmektedir. Bu durumda Allah Teâlâ hakkında kullanılan ifâdelerin ilk anlamlarından hareketle metinleri anlamaya çalışmak yerine, lâzımı manalarını da dikkate almanın daha doğru bir tercih olduğu anlaşılmaktadır.

108 İbn Fûrek, *Tefsir, (Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)* s.288.

109 Bakara Sûresi, 2/61; Âl-i İmrân, 3/112; Nisâ, 4/93; Mâide, 5/60; Enfâl 8/16; Nahl, 16/106; Tâhâ, 20/81; Nûr, 24/9; Feth, 48/16; Mücâdele, 58/14; Mümtehine, 60/13.

110 İbn Fûrek, *Tefsir, (Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi)* s.332.

111 Fahreddin er-Râzî, *Esâsu’t-takdîs*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1986, s. 192.

Sonuç

Daha önce de temas edildiği üzere selefin müteşâbih âyetler konusunda tefviz ve tevakkuf mesleğini benimsemesinin altında yatan en önemli sebep, âyetleri tevhit ve tenzih ilkesine zıt bir şekilde yorumlama endişesi; halef âlimlerinin bu gibi nasların te'vîlini gerekli görmelerinde en önemli etken ise, müteşâbih âyetleri dilin imkânlarından istifade ederek yorumlamak suretiyle, yanlış yorumların ve fasid düşüncelerin önünü almaktır. Daha değişik bir ifâdeyle vurgulamak icâb ederse, selef kendisi ile Rabbi arasındaki ilişkiyi esas alarak, müteşâbih nasların te'vîl edilmesini gerekli görmemiş, meseleyi iman ve teslimiyet kapsamında değerlendirmiştir. İbn Fûrek'in de içinde bulunduğu Halef âlimleri ise Allah ile halk arasındaki ilişkiyi esas alarak, selefin teslimiyet duygusunu taşımakla beraber, avam halkın inanç dünyasını sağlam bir zemine oturtmak, onların her türlü yanlış anlama ve yorumlama vartalarından korunmalarını temin etmek için te'vîl metodunun öncüsü olmuşlardır. İşte İbn Fûrek, kelamcı yönü ağır basan bir âlim olmakla birlikte, yazmış olduğu tefsîrinde müteşâbih âyetlerin yorumu adına te'vîlci bir yaklaşımı önemseyerek, kendi döneminde sapık fikirleri yaymaya çalışan Kerramiye, Müşebbihe, Mücessime gibi fırkaların görüşlerinin dayanaksız olduğunu ortaya koymuştur. O, selefin bu gibi naslar karşısındaki tutum ve davranışlarına saygılı davranmakla birlikte, âyet ve hadîsler etrafındaki şüpheleri gidermeye matuf te'vîl kuramını vazgeçilmez görmüş, âyet ve hadîslerde yer alan müteşâbih ifâdelerin de yorumlanmasının İslam düşüncesini her türlü yanlış temayüllerden koruma adına önemli bir unsur olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte İbn Fûrek, te'vîlin keyfi bir uygulama olmadığını da vurgulamış, bunu belirli ilmî donanım ve iyi niyetli kimselerin yapacağını ifâde etmiştir. Zikredilen bu özellikleri sebebiyle İbn Fûrek, Ehl-i Sünnet içerisinde erken bir dönemde te'vîle yönelen bir kelamcıdır.

Kaynakça

- Abdülcebâr, Kâdî, *el-Muhît bi't-teklîf*, nşr: Ömer es-Seyyîd Azmî, Kâhire, ts.
- Altıntaş, Ramazan, "Haşviyenin Doğuşu Ve Kelami Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Sivas, 1999, s.57-100.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *er-Red ale'z-Zenâdikati ve'l-Cehmiye*, thk. Muhammed Hüseyin Râşid, Kâhire: Matbaatü's-selefiyye, 1393.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-hak b. Emîr Alî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968/1388.
- Baktır, Mehmet, "Mütekaddimun Selefiye ve Metod Anlayışı" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII / 2, s.25-48 Aralık, Sivas 2004.

- el-Beğavî, Hüseyin b. el-Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb Arnavût, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403/1983
- Binyamin, Abrahamov, "Bi-Lâ Keyfe Doktrinini ve İslam Kelâmındaki Temelleri" çev. Orhan Ş. Koloğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XI, sayı: 2, s. 213-226.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, ts.
- Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Te'vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin *Esâsu't-Takdis Adlı Eseri*" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, cilt: 10, sayı: 19, s. 37-77.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *et-Terbî ve't-Tedvîr*, (*Resâilü'l-Câhız* içinde) nşr. Abdü's-selâm Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetü'l-hancî.
- Coşkun, İbrahim, "Teşbih İle Tenzih Arasında S. Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu" *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: III, Sayı 1. Diyarbakır, 2001, s. 23-59.
- Doğan, Hüseyin, *İlk Dönem İslam Kelamcılarında Dinsel Metinleri Anlama Ve Te'vîl Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010.
- Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1964.
- Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-kelam*, *Mecmuatü Resâilü'l-imâm el-Gazzâlî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 2010.
- İrfan, Abdü'l-hamid, *İslamda İtikadi Mezhepler*, çev. Saim Yeprem, İstanbul 1981.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-aziz*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-azîm*, 5. Bs, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1996/1416.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, Beyrut, Dâru Kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Fethu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Muâz Târik b. Ivâdullah b. Muhammed, Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ibni'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdir.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâki, Muhibbüddîn el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Fûrek, *Tefsîru İbn Fûrek*, (*Müminün Süresi- Secde Süresi*), thk. Abdü'l-Kadir Bindevşî, Suûdiyye: Câmîâtü Ümmi'l-kura, 2009/1430.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-Azîm (Ahzâb Süresi- Gafir Süresi)* thk. Atf b. Kâmil b. Salih, Suûdiyye: Camiâtü Ümmi'l-kura.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-Azîm (Fussilet Süresi- Kaf Süresi)*, thk. Muhsin b. Avid b. Aydete el-Harisi, Suûdiyye: Camiatü Ümmi'l-kura.
- _____, *Tefsîrû İbn Fûrek*, (*Nûh Süresi- Nâs Süresi*) thk. Süheyme Binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed, Suûdiyye: Camiâtü Ümmi'l-kura, 2009/1430.
- _____, *Müşkilü'l-Hadîs ve beyânuhu*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb 1985.
- _____, *Kitâbu müşkilü'l-Hadîs ev Te'vîlü'l-Ahbârü'l-Müteşâbihe*, thk. Danyâl Cîmâret, Dimaşk, 2005.

- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak Muhammed b. Yahya, *er-Reddu ale'l-Cehmiye*, thk. Ali b. Muhammed Nâsır el-Fakîhî, Medine, 1982.
- İbn Muksad, el-Abdelî, *Ashâbu't-te'vîlâtî'l-fâsîdetî'l-kadîmetî ve'l-muâsıratî*, Kâhire: Dâru'l-hikmeti'l-islâmiyye.
- Kırbaşoğlu, M.Hayri, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları Ashâbu'l-hadîse Göre Allah'ın Sıfatları Meselesi*, Otto Yay, Ankara 2011.
- Koçyiğit, Talat, "Cehmiye (Mutezile) de Akılcılık" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1968, Cilt: XVI, s. 103-122.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, İstanbul 1979.
- Nadim, Macit, *Kuranın İnsan Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- Öge, Ali, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Kömen Yay., Konya, 2011
- er-Râzî, Fahreddin, *Esâsu't-takdîs*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-küliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1986.
- Salih, Muhammed Edîb, *Tefsîrû'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 4. Baskı, 1993.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî, *Tefsîrû's-Seâlibî*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1997/1418.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdî'l-kerim Ebî Bekir Ahmed, thk. Muhammed Seyyid Keylanî, *el-Milel ve'n-nihâl*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1404.
- Tuğlu, Nuri, "Teşbih İfâde Eden Rivâyetler ve Ehli Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâtürîdî'nin Yaklaşımı" *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt:8 sayı: 21.
- Yavuz, Yusuf Şevki "İbn Fûrek" *DİA*, Cilt: 19, İstanbul, 1999.
- Yılmaz, Sabri, *Kelamda Te'vîl Sorunu*, Araştırma Yay., Ankara 2009.
- Yurdagür, Metin "Haberî Sıfatları Anlamada Metod" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1983, sayı: 1, s. 249-264.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Hüseyin Es'ad, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.